

Роль агроформувань у соціально-економічному розвитку села

Котвицька Н.М. – к.е.н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Однозначного терміна, який би повністю відповідав суті організаційних новоутворень в агробізнесі, поки ще не існує. Окремі науковці використовують для цього терміни «латифундія», «агрохолдинг», «вертикально інтегроване формування», «лендлорд» та інші. Проте жодна з цих дефініцій не є коректною.

В працях провідних вчених під поняттям «агроформування» розуміється підприємство, що займається не лише сільськогосподарським виробництвом, а й може мати власну збутову мережу, логістичну інфраструктуру тощо. Як правило, таке підприємство утворюється у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю чи як корпорація. Найтиповішим прикладом сучасних агроформувань є вертикально або горизонтально інтегровані агрохолдинги.

Починаючи з 2000 р. в агропромисловому комплексі стали виникати, а нині набули широкого розповсюдження, такі два види господарських формувань:

- агропромислове формування як цілісне підприємство, в якому сконцентроване виробництво і переробка сільськогосподарської сировини з метою отримання і реалізації через власну торговельну мережу (нерідко лише частково) певного виду продовольчих товарів;
- агропромислові формування, що створені в результаті економічної концентрації та централізації з організацією управління агропромисловим виробництвом на засадах холдингу. Ми їх будемо далі називати агропромисловими холдингами, хоча в літературі домінує назва «агрохолдинги», що з юридичної точки зору не є правильним, оскільки не відповідає тлумаченню поняття холдингу вітчизняним законодавством.

Ці два види агропромислових формувань (АПФ) є відображенням вертикальної агропромислової інтеграції, за якої функціонування різних ланок

продуктової вертикалі здійснюється на основі єдиної власності. Вони виникли в результаті капіталізації сільського господарства вітчизняного зразка (і російського також) з домінуючим джерелом вливання капіталу зовнішніми інвесторами, найчастіше потужними переробними підприємствами, і рідше – промисловими підприємствами, що технологічно не пов’язані з сільським господарством, а також трейдерами сфери матеріально-технічного забезпечення, іншими торговельними структурами і опосередковано банками.

Створення на базі переробних підприємств АПФ першого або другого виду відбувалося за певної послідовності, коли власний капітал чи капітал з інших сфер діяльності вітчизняного чи іноземного походження спочатку вливався в переробну промисловість, зокрема в підприємства олійно-жирової, цукрової, борошномельної, м’ясо-молочної промисловості і після створення сучасних переробних потужностей здійснювалося освоєння сфери збуту через створення логістики і власної торговельної мережі.

З накопиченням необхідних фінансових ресурсів вже на третій стадії створювалося власне сільськогосподарське виробництво через оренду земельних і частково майнових паїв та закупівлю необхідних ресурсів (техніки насамперед). Основний мотив такого вливання капіталу – гарантувати через створення спеціалізованих сільськогосподарських підрозділів забезпечення основного виробництва сировинною базою, а також збільшення прибутку за рахунок відмови від посередників і зменшення трансакційних витрат та організації повного циклу виробництва. Важливим мотивом є можливість набуття таким переробним підприємством статусу сільськогосподарського товаровиробника і завдяки цьому мінімізація платежів до бюджету¹.

Головними передумовами створення інтегративних формувань в аграрному секторі стали наявність спільної мережі чи географічної близькості територій; спільних економічних чи інших проблем, пов’язаних з подальшим розвитком суб’єктів господарювання, які можна вирішити лише шляхом

¹Нестерчук Ю.О. Організація та функціонування агрохолдингу / Ю.О. Нестерчук // Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 травня 2006 р.: у 2-х ч. / Нац. ун-т водного госп-ва та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2006. – С. 178–180.

об'єднання; бажання максимізувати прибуток за рахунок дії синергічного ефекту від спільної діяльності тощо.

Для холдингів головною є система участі у капіталі дочірніх підприємств, а тому велике сільськогосподарське підприємство, яке ідентифікується як «агрохолдинг», може не мати холдингової структури. Також велике підприємство може і не бути вертикально інтегрованим, оскільки вертикальна інтеграція не завжди пов'язана з мотивами їхньої діяльності.

Згідно з чинним законодавством «холдингова компанія – це господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, господарюючих суб'єктів»². Нині у сільському господарстві до агрохолдингів ми відносимо несільськогосподарські компанії, для яких сільськогосподарське виробництво не є профільним видом діяльності, але які здійснюють його, створивши в своїй структурі аграрні підрозділи.

На думку Ю.О. Нестерчук, агрохолдинг – якісно нова організаційна система господарювання, за якої матеріальні (економічні, технологічні, ресурсні та ін.) фактори знаходяться у тісному взаємозв'язку з соціальними, що сприяє відновленню порушених міжгалузевих зв'язків та формуванню взаємостимулюючих соціально-економічних процесів³.

В умовах реальної інтеграції сільськогосподарського і промислового виробництв створюється, як уже зазначалося, синергічний ефект, що виявляється у вищій економічній ефективності інтегрованого виробництва порівняно з відокремленим. Джерелами одержання агропромисловими формуваннями синергічного ефекту є:

- істотне зменшення втрат сільськогосподарської продукції, насамперед тієї, що швидко псується, за рахунок зведення до мінімуму розриву між її збиранням і промисловою переробкою;

²Положення про порядок погодження з

Антимонопольним комітетом України проектів установчих документів та планів розміщення акцій холдингових компаній, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації. [Електронний ресурс].

Затверджено розпорядженням Антимонопольного комітету України від 21 червня 1994 р. N 7-р Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/baseti/ua-rmtpr.htm>

³Нестерчук Ю.О. Організація та функціонування агрохолдингу / Ю.О. Нестерчук // Корпоративне управління в Україні: менеджмент, фінанси, аудит : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 травня 2006 р.: у 2-х ч. / Нац. ун-т водного госп-ва та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2006. – С. 178–180.

- збільшення обсягу виробництва кінцевої продукції за рахунок використання нестандартної сільськогосподарської продукції та побічних відходів, які без інтегрованого виробництва повністю пропадають або використовуються нераціонально (так, тваринам нерідко згодовують нестандартні овочі, фрукти тощо);

- скорочення витрат на транспортування продукції до місць переробки на великих переробних підприємствах і до споживачів. Це особливо важливо в умовах високої вартості енергоносіїв;

- зменшення трансакційних витрат.

Слід також зазначити, що агропромислові формування одержують додатковий ефект, що не є безпосередньою складовою синергічного ефекту, завдяки виробництву і реалізації кінцевої продукції. Це зумовлено тим, що найвищого рівня віддачі авансованого капіталу і поточних витрат досягають ті підприємства агропромислового комплексу, які функціонують на завершальній стадії виробничого циклу, здійснюючи виробництво і реалізацію кінцевої продукції.

Одержуючи більше доходів порівняно зі звичайними аграрними підприємствами, агропромислові формування успішніше вирішують господарські проблеми, спроможні забезпечувати вищу соціальну захищеність своїх працівників, що є важливою ознакою соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Важливо зазначити, що створення організаційних форм агропромислової інтеграції та їх удосконалення – само по собі не є універсальним засобом для виходу агропромислового виробництва на якісно новий етап розвитку, що відповідає вимогам сучасної ринкової економіки. Його висока ефективність може бути досягнута на основі впровадження нових інтенсивних технологій, що забезпечують безвідходність при переробці сільськогосподарської сировини, економію живої й уречевленої праці, скорочення і повну ліквідацію

вtrat ресурсів та готової продукції⁴.

Серед об'єктивних закономірностей розвитку агропромислових інтегративних формувань слід указати такі: а) залежність інтеграційних процесів від рівня економічного стану підприємств-інтеграторів; б) зниження частки галузей, які виробляють сільськогосподарську сировину, в структурі кінцевого продукту АПК; в) еволюційний шлях розвитку інтеграційних формувань від простих форм організації до найбільш складних; г) необхідність сполучення державних, соціальних та особистих потреб підприємств-учасників та їх власників; д) адекватність у розподілі ефекту між учасниками альянсу; е) державне антимонопольне регулювання; є) раціональна оптимізація усіх ланок інтегративного об'єднання.

Економічні засади побудови таких надвеликих агропромислових компаній містять в собі загальну економічну мету їх створення, а також механізми (переважно рентного характеру) щодо її досягнення. Так, якщо головною метою діяльності дрібнотоварного підприємства в умовах ринкової економіки є максимізація прибутку в короткостроковому періоді будь-якими способами, то у великої вертикально інтегрованої компанії – забезпечення дохідності бізнесу в довгостроковій перспективі та максимізація сукупної додаткової вартості, підвищення рівня капіталізації компанії.

Розвиток великотоварного сільськогосподарського виробництва та формування на його основі холдингових структур відбувається як за рахунок іноземних капіталів, так і вітчизняних, що були раніше вивезені з країни. Українські промислово-фінансові групи активізували свою діяльність в цьому напрямі шляхом створення вертикально-інтегрованих агропромислових підприємств, що охоплюють всі стадії – починаючи з вирощування та їх первинної переробки і закінчуючи реалізацією готових продуктів харчування через роздрібну мережу.

⁴Андрійчук В.Г. Економіка підприємства агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779, [5] с.

На відміну від дрібних сільськогосподарських підприємств, агрохолдинги нині мають можливість залучити додатковий капітал з метою розширення і модернізації виробництва. Більшість із них сформовані в 90-х роках, мають накопичений досвід роботи, кваліфіковані кадри, розвинену інфраструктуру (елеватори), уміння виробляти продукцію, попит на яку є стабільним, можливість диверсифікувати ризики і контролювати затрати по всьому ланцюгу – від поля до супермаркету⁵.

Уже зараз є приклади співпраці великого бізнесу з місцевими радами, населенням, компаніями, реалізуються програми підтримки розвитку інфраструктури в сільській місцевості, адже відновлення агровиробництва – це нові робочі місця та стабільне джерело наповнення місцевих бюджетів. Розвиток сільського господарства дає поштовх іншим галузям економіки. Так, попит агропідприємств стимулює випуск техніки, засобів захисту рослин, мінеральних добрив⁶.

В агрохолдингах впроваджуються прогресивні технології виробництва. Так, датська компанія TrigonAgri домоглася підвищення урожайності пшениці від 2,95 до 5,67 тонни з гектара завдяки використанню широкозахватної техніки, впровадженню нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, удосконаленню технології виробництва. З метою економії витрат пального на трактори і комбайни встановлено системи супутникової навігації GPS, що забезпечують економію енергоресурсів на рівні 30%. Крім того, система GPS контролює витрачання мінеральних добрив. Компанія «Мрія» застосовує технології No-till, що передбачають висівання насіння без оранки ґрунту. Це дозволяє скоротити парк техніки, виконати польові роботи в оптимальні строки, оптимізувати затрати часу і коштів.

Застосування науково обґрунтованих технологій дозволяє агрохолдингам отримувати вищі, порівняно з іншими сільськогосподарськими

⁵Верницький Н. Інвестиційний клімат аграрного сектора України [Електронний ресурс] / Н. Верницький // Діловий путівник Німеччина – Україна. – Режим доступу : <http://www.wegweiser.de/uk/media>. – Назва з екрану.

⁶Ревуцька А.О. Вплив інтеграційних відносин на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств / А.О. Ревуцька // Економічний аналіз: зб. наук. пр. – Тернопіль, 2014. – Т.15. – № 3 – С.154–162.

підприємствами, показники господарської діяльності. Так, урожайність зернових в основних компаніях у 2014 році становила 40,7 ц/га проти 30,1 ц/га в інших сільськогосподарських підприємствах; цукрових буряків – 297,6 і 268,6 ц/га.

Що стосується впливу агрохолдингів на розвиток соціальної сфери села, то оцінки цього є неоднозначними. З одного боку, більшість компаній наголошують на провадженні заходів щодо соціальної відповідальності свого бізнесу, що проявляються у реконструкції сільських доріг, організації благодійних акцій, підтримці розвитку спорту, освіти і побуту на селі (серед таких компаній варто назвати ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Група компаній «Мрія Агро», корпорація «Сварог Вест Груп» тощо), з іншого боку – у процесі інтенсифікації сільськогосподарського виробництва зменшується кількість зайнятих працівників, руйнується сільський уклад; за рахунок монополізації регіональних і національних ринків збуту продукції створюються перешкоди для успішного розвитку фермерства тощо.

У той же час пріоритетним завданням держави є гарантування продовольчої безпеки, сталого та зрівноваженого розвитку сільських територій, вирішення низки екологічних та інших проблем. У зв'язку зі вступом України до СОТ, більшість заходів державної підтримки є неможливими, що вимагає розробки нових наукових підходів до комплексної організації конкурентоспроможних територіально-виробничих комплексів.

Варто відмітити, що останніми роками вертикальні інтеграційні процеси з перерозподілом власності на селі та формуванням трансрегіональних інтегрованих господарських структур набули некерованого характеру – зі значним підвищенням конкурентоспроможності виробництва відбувається вимивання коштів із сільських територій і посилення соціальної напруги на селі⁷.

⁷Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С.69–74.

Потрібно зазначити, що діяльність в аграрній сфері агроформувань має як позитивний, так і негативний вплив на сільське господарство країни. До позитивних сторін діяльності агрохолдингів можна віднести: більш ефективне і продуктивне виробництво за рахунок використання нових технологій і новацій, можливість залучення кредитних ресурсів як на внутрішньому ринку, так і закордоном; залучення висококваліфікованих працівників, застосування інтенсивних технологій, використання високопродуктивної техніки іноземного виробництва.

Негативними сторонами є: можливість масштабної монополізації такими структурами галузі сільського господарства та збільшення ними кількості оброблюваних земель, поглинання невеликих підприємств, обмеження можливостей для розвитку особистих селянських й фермерських господарств, вузька спеціалізація виробництва певних продуктів, неконтрольованість способів використання ґрунтів, погіршення їх якісних характеристик⁸.

В основному на сьогоднішній день, агрохолдинги у сільському господарстві діють виключно як бізнесові структури, головна мета яких полягає в примноженні власного капіталу за рахунок прибутків і надприбутків у вигляді ренти. Поряд із класичними агрохолдингами корпоративний сектор представляють також інші великі оператори аграрного ринку, які працюють у промисловості, торгівлі, банківській сфері, орендуючи при цьому великі масиви сільськогосподарських земель для власного виробництва комерційної, експортно-привабливої сільськогосподарської продукції.

Перехід від сучасної практики до прогресивних засад регулювання розвитку аграрної сфери України вимагає концептуальної перебудови інституціональних засад сформованих ринкових відносин, особливе місце серед яких має відводитися державному регулюванню як внутрішньої, так і глобальної корпоратизації аграрного сектору. У зв'язку з цим у довгостроковій перспективі необхідна розробка дійових механізмів регулювання процесів

⁸Ревуцька А.О. Соціально-економічний розвиток сільських територій та вплив на них агрохолдингів / А.О. Ревуцька // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2014. – Вип. 694-695: Економіка. – С. 80–80.

капіталізації сільського господарства, обмеження надконцентрації земель, вилучення рентних доходів на користь держави і сільської громади, налагодження ефективного державно-правового партнерства, яке практично поки що втілюється лише шляхом реалізації окремих досить недосконалих ідей у формі підписаних Меморандумів про соціально-економічне партнерство між деякими облдержадміністраціями та окремими агрохолдингами. На жаль, задекларовані у цих документах положення покликані здебільшого лише сприяти діяльності аграрних об'єднань у нарощуванні сільськогосподарського виробництва і не містять реальних заходів з обмеження їх монопольного становища, соціальної спрямованості й відкритості бізнесу для громадського контролю.